

нографія / Ирина Викторовна Воронцова, Татьяна Владимировна Соловьева [под. ред. О.В. Исаенковой]. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 224 с.

17. Тихоновецкий Д.С. Судебная практика в системе источников Европейского права [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10./ Дмитрий Сергеевич Тихоновецкий. – М., 2004. – 152 с.

18. Федик Сергій Євгенович. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Сергій Євгенович Федик. – Львів : 2002. – 215 с.

19. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини [Текст]: монографія / Станіслав Шевчук. – К. : Реферат, 2002. – 344 с.

20. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції [Текст]: монографія / Станіслав Шевчук. – [Вид. 2-е, випр., доп.]. – К. : Реферат, 2007. – 848 с.

21. Шевчук С. Судова правотворчість світовий досвід і перспективи в Україні [Текст]: монографія / Станіслав Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.

УДК 343.121.4(477)

КРИТЕРІЇ ОБМЕЖЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ ВИТРАТ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

THE CRITERIA FOR RESTRICTING THE AMOUNT OF COMPENSATION COSTS FOR LEGAL AID

Заборовський В.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

В даній роботі проведено аналіз наявного критерію обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу в цивільному процесі України. Зазначається про недолік чинного процесуального законодавства, що стосується граничного розміру компенсації витрат на правову допомогу, а саме їх прив'язки до кількості годин участі особи, яка надавала правову допомогу, у судовому засіданні. Вказується, що у практиці зарубіжних країн наявні різні відношення щодо обмежень розміру компенсації витрат на правову допомогу. Робиться висновок про те, що більш прийнятною є практика тих країн, які для визначення обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу використовують категорії «розумності» та/або «справедливості» розміру винагороди адвоката для запобігання надмірних витрат. Вказується на недолік чинного українського законодавства, зокрема Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де не закріплені категорії «розумності» та «справедливості» витрат на правову допомогу та не відображені критерії, що впливають на їх визначення.

Ключові слова: адвокат, правова допомога, витрати на правову допомогу, граничний розмір компенсації, розподіл судових витрат, обмеження розміру компенсації, розумність розміру винагороди, справедливості розміру винагороди.

В данной работе проведен анализ имеющегося критерия ограничения размера компенсации расходов на правовую помощь в гражданском процессе Украины. Отмечается недостаток действующего процессуального законодательства, касающегося предельного размера компенсации расходов на правовую помощь, а именно их привязки к количеству часов участия лица, оказывало правовую помощь, в судебном заседании. Указывается, что в практике зарубежных стран имеются различные отношения по ограничению размера компенсаций расходов на правовую помощь. Делается вывод о том, что более приемлемой является практика тех стран, которые для определения ограничения размера компенсации расходов на правовую помощь используют категории «разумности» и/или «справедливости» размера вознаграждения адвоката для предотвращения чрезмерных расходов. Указывается на недостаток действующего украинского законодательства, в частности Закона Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности», где не закреплены категории «разумности» и «справедливости» расходов на правовую помощь и не отражены критерии, влияющие на их определение.

Ключевые слова: адвокат, правовая помощь, расходы на правовую помощь, предельный размер компенсации, распределение судебных расходов, ограничение размера компенсации, разумность размера вознаграждения, справедливость размера вознаграждения.

In this paper, an analysis of the existing criterion limiting the size of compensation for legal assistance in civil proceedings in Ukraine. Noted a lack of existing procedural law relating to the maximum amount of compensation for legal assistance, namely, their binding to the number of hours of the entity, provided legal assistance in court. Indicates that the practice of foreign countries have different relationships to limit the amount of compensation costs for legal assistance. Concludes that the practice is more appropriate in countries that limit the size to determine the compensation for legal aid using the category of «reasonableness» and/or «fair» remuneration lawyer to avoid excessive costs. Indicates a lack of the Ukrainian legislation, in particular the Law of Ukraine «On Advocacy activities», where not fixed category of «reasonableness» and «fairness» spending on legal aid and does not reflect the criteria that affect their determination.

Key words: lawyer, legal aid, legal aid costs, limiting the amount of compensation, allocation of costs, limiting the amount of compensation, the reasonableness of the remuneration, equity remuneration.

В даний час звернення до суду залишається одним з основних способів захисту особою своїх невизнаних, оспорюваних чи порушених прав. Однак, незважаючи на накопичений судами досвід розгляду різноманітних категорій спорів, особи продовжують стикатися з недосконалістю українського законодавства, відсутністю єдиного підходу загальних судів до вирішення спірних питань правозастосовчої практики, що нерідко призводить до неможливості для особи відновити порушені права в повному обсязі. Беручи участь у судовому розгляді, особа, зокрема позивач, змушений нести судові витрати судового збору, включають і такий істотний елемент витрат, як оплата послуг осіб, які надають правову допомогу. Малодослідженим та актуальним в даному аспекті залишається питання про обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу, а саме про наявні критерії такого обмеження.

Проблема визначення правової природи витрат на правову допомогу, зокрема питання про обмеження їх розміру була предметом досліджень ряду науковців. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даної проблеми, доцільно виокремити праці Е.В. Васьковського, І. Голованя, Н.Г. Елісеєва, М.А. Рожкова, Т.В. Варфоломеевої, С.Ф. Сафулька, та інших.

Для розкриття питання про обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу, а саме про наявний критерій обмеження розміру такої компенсації в цивільному процесі України, автор ставить перед собою завдання провести як теоретичний аналіз законодавчих підстав обмеження їх розміру, так і практичні перешкоди в їх обчисленні. Крім цього, автор ставить перед собою завдання проаналізувати практику інших країн щодо наявних законодавчих критеріїв обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу, та на підставі вказаного аналізу виробити власне бачення можливих шляхів усунення недоліків чинного процесуального законодавства.

Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 79 Цивільного процесуального кодексу України, одним із видів судових витрат є витрати на правову допомогу. Витратам на правову допомогу присвячена ст. 84 цього ж Кодексу, за якою витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги. Крім цього, передбачено, що граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законом. Таким законом на даний час є Закон України «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах» [1] від 20 грудня 2012 року. Відповідно до ст. 1 цього закону розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних справах, в яких така компенсація виплачується стороною, на користь якої ухвалено судові рішення, іншою стороною, не може перевищувати 40 відсотків встановленої законом мінімальної заробітної плати у місячному розмірі за годину участі особи, яка надавала правову допомогу, у судовому засіданні, під час вчинення окремих процесуальних дій поза судовим засіданням та під час ознайомлення з матеріалами

справи в суді, що визначається у відповідному судовому рішенні.

Таке правове регулювання природи витрат на правову допомогу та порядку їх компенсації, на жаль, не позбавлене ряду прогалин та недоліків, що тягнуть за собою неможливість належної реалізації конституційного права на кваліфіковану правову допомогу. Серед основних недоліків щодо компенсації витрат на правову допомогу є встановлення погодинного критерію для компенсації таких витрат та фактичне обмеження переліку дій адвоката, за які передбачена така компенсація. Закріплення у Законі норми щодо такої прив'язки є значним обмеженням у принципі справедливого та повного відшкодування витрат на правову допомогу. Таке обмеження, насамперед, полягає в тому, що клієнт, який поставив собі за мету отримати повне відшкодування витрат на правову допомогу, змушений укладати з адвокатом договір тільки з погодинною формою оплати праці останнього. Тобто законодавець фактично обмежив повноцінне використання інших законних умов оплати праці адвоката.

На практиці в Україні використовують й інші, крім погодинної, системи оплати юридичних послуг, такі як оплата у фіксованій (твердій) грошовій сумі (як з прив'язкою до ціни позову, так і без такої), оплата за конкретним результатом. Кожна із таких систем оплати праці адвоката має як свої позитивні аспекти, так і негативи, а тому передбачити, яка із систем оплати праці буде кращою на момент укладення договору про правову допомогу, як для особи, що звертається за захистом своїх порушених прав, так і для адвоката по тій чи іншій справі наперед передбачити майже неможливо. Такий висновок робиться виходячи із того, що неможливо наперед визначити скільки часу та ресурсів необхідно затратити для отримання позитивного рішення по справі.

Враховуючи наявні недоліки чинного українського законодавця щодо обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу, автор ставить перед собою завдання проаналізувати не тільки погляди деяких науковців, але й законодавство деяких зарубіжних країн та міжнародних інституцій з метою виявлення оптимальних критеріїв обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу.

Слід відмітити, що в зарубіжних країнах наявні різні відношення щодо обмежень розміру компенсації витрат на правову допомогу. Так, як зазначає К. Коваль [2], в Словаччині підлягають відшкодуванню фактично понесені судові витрати без будь-яких обмежень. Але в переважній більшості країн наявні певні критерії обмеження розміру такої компенсації. Такими, крім того який наявний в Україні, є встановлення певного відсотку від ціни позову або встановлення певного тарифу (такси) (наприклад, в Естонії та Литві відповідно). Необхідно зазначити, що в ст. 76 попереднього Цивільного процесуального кодексу України [3], в якому було зазначено, що стороні, на користь якої постановлено рішення, суд присуджує з другої сторони витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката, який брав участь у справі, в розмірі до

п'яти процентів від задоволеної частини позовних вимог, але не більше встановленої такою суми.

На нашу думку, прив'язка таких обмежень до певного відсотку від ціни позову (мінімального розміру заробітної плати) або встановлення певного тарифу (такси), не відповідає принципу справедливої та повного відшкодування витрат на правову допомогу. А тому більш прийнятною є практика тих країн, які для визначення обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу використовують категорії «розумності» та/або «справедливості» розміру винагороди адвоката для запобігання надмірних витрат.

До таких країн слід віднести, зокрема, Англію та США [4, с. 576], характерні такі категорії й для Франції [5, с. 281], а також для Російської Федерації (в ст. 100 Цивільного процесуального кодексу Російської Федерації [6], зазначено, що стороні, на користь якої винесене рішення суду, за її письмовим клопотанням суд присуджує з іншої сторони витрати на оплату послуг представника в розумних межах). З подібних категорій виходить й Комітет Міністрів Ради Європи, який у своїй Рекомендації R (81) 7 (відносно шляхів полегшення доступу до правосуддя) [7]. Так, в п. 14 даної Рекомендації зазначено, що за винятком особливих обставин сторона, що виграла справу, повинна в принципі отримувати від сторони, що програла, відшкодування витрат, включаючи гонорари адвокатів, які вона обгрунтовано понесла у зв'язку з розглядом.

Необхідність запровадження такого обмеження максимальних розмірів компенсації витрат на правову допомогу пов'язана з тим, що вартість послуг адвоката може бути різною, оскільки вона визначається між ним та клієнтом в договорі про надання правової допомоги. А це може призвести до того, що на сторону, не на користь якої винесене рішення суду, можуть бути покладені занадто великі витрати на правову допомогу, що явно не відповідають дійсним.

Враховуючи те, що вказані категорії «розумності» та «справедливості» є оціночними поняттями, то як і наука цивільного процесуального права, так і законодавці різноманітних зарубіжних країн намагаються виробити певні об'єктивні критерії, що нададуть змогу вирішувати клопотання осіб про компенсацію витрат на правову допомогу відповідно до вимог законності та обгрунтованості. Так, до прикладу, можна застосувати законодавство Англії (ст. 70-72 Закону про соліситорів (повірених)), відповідно до якого, винагорода соліситора (юриста, який займається складанням документів, консультаціями клієнтів і інколи представництвом їх інтересів в суді) повинна бути справедливою і розумною з урахуванням всіх обставин справи, а особливо :

- заплутаності, складності або незвичності виниклого питання;
- необхідності застосування спеціальних знань, праці, вміння і відповідальності;
- витраченого часу; кількості і значущості складених і вивчених документів;
- місця і обставин виконання роботи або її частини; вартості об'єкта правочину; значущості правочину для клієнта.

Крім цього, цікавим є те, що на звороті рахунку соліситори роз'яснюють права клієнта і, зокрема, можливість через нього звернутися в Правове суспільство і отримати висновок відносно того, чи є встановлена ціна в рахунку справедливою і розумною, або ж справедлива і розумна буде менша ціна. Крім того, допускається і звернення до Високого суду з клопотанням про перевірку розумності належної до сплати ціни [4, с. 576].

Серед наукових праць слід відмітити роботу М.А. Рожкової [8, с. 582-586], яка визначає наступні критерії «розумності»:

- 1) складність справи та характер спору. При цьому вчена зазначає, що досить часто складність справи прив'язується до повторюваності такого роду справи в практиці судів;
- 2) співмірність. Співмірність, як правило, визначається виходячи з розміру ціни позову;
- 3) часові та кількісні факти. Суд аналізує не тільки загальну тривалість розгляду справи (кількість судових засідань і пройдених судових інстанцій), а також кількість представлених доказів;
- 4) загальнопоширені дані про розмір гонорарів адвокатів. Зазвичай враховується практика даного регіону з оплати послуг представника з даної категорії справ.

Слід також зазначити, що певних принципів при вирішенні питання про відшкодування витрат на правову допомогу дотримується у своїй практиці й Європейський суд з прав людини. Так, компенсація судових витрат, в тому числі й витрат на правову допомогу, можлива за наступних умов: витрати повинні бути дійсними і підтверджуватися документально; понесені витрати повинні бути необхідними; понесені витрати повинні бути розумними у кількісному відношенні; витрати мають бути понесені заявником саме для того, щоб відвернути порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та/або Протоколу до неї чи виправити його наслідки [9, с. 346].

Щодо українського законодавства, то на даний час, на жаль, не закріплені критерії, що впливають на визначення категорії «розумності» та «справедливості» витрат на правову допомогу. В даному випадку слід відмітити те, що в цьому питанні нові Правила адвокатської етики [10] зробили певний крок назад, оскільки в ч. 3 ст. 33 попередніх Правил адвокатської етики [11] були зазначені фактори, що повинні були братися до уваги при визначенні обгрунтованого розміру гонорару. Такі фактори включали в себе:

- обсяг часу і роботи, що вимагаються для належного виконання доручення;
- ступінь складності та новизни правових питань, що стосуються доручення; необхідність досвіду для його успішного завершення;
- вірогідність того, що прийняття доручення перешкоджатиме прийняттю адвокатом інших доручень або суттєво ускладнить їх виконання в звичайному часовому режимі;
- необхідність виїзду у відрядження;

- важливість доручення для клієнта;
- роль адвоката в досягненні гіпотетичного результату, якого бажає клієнт;
- досягнення за результатами виконання доручення позитивного результату, якого бажає клієнт;
- особливі або додаткові вимоги клієнта стосовно строків виконання доручення;
- характер і тривалість професійних відносин даного адвоката з клієнтом;
- професійний досвід, науково-теоретична підготовка, репутація, значні професійні здібності адвоката.

Крім цього, зазначалося, що жодний з вказаних факторів не має самодостатнього значення; вони підлягали врахуванню в їх взаємозв'язку стосовно до обставин кожного конкретного випадку.

Проведений аналіз переліку даних факторів свідчить про те, що він є достатньо якісним по своєму змісту та відповідає міжнародному досвіду з цих питань, а тому міг використовуватися суддями в якості критерії категорії «розумності» судових витрат. Виходячи з цього, незрозумілим залишається факт про те, чому даний перелік факторів не отримав свого відображення ані в нормах Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ані в нормах нових Правил адвокатської етики.

І, насамкінець, слід зазначити, що, незважаючи на те, що розмір коштів, які підлягають стягненню з

іншої сторони у вигляді компенсації витрати на правову допомогу, яка надається адвокатом, визначається судом, але обов'язок доведення «розумності» розміру таких витрат все ж таки покладається на сторін по справі.

Отже, можна дійти до висновку, що можливість отримати компенсацію витрат на правову допомогу зі сторони, не на користь якої винесено рішення по справі є важливим засобом забезпечення доступу до правосуддя, особливо для громадян, які є малозабезпеченими та не мають значних фінансових ресурсів для цього. Беззаперечним залишається той факт, що законодавчо необхідно обмежувати максимальні розміри компенсації витрат на правову, оскільки можливі випадки, коли на сторону, не на користь якої винесене рішення суду, можуть бути покладені занадто великі витрати на правову допомогу, що явно не відповідають дійсним. Але, на нашу думку, прив'язка таких обмежень до певного відсотку від ціни позову (мінімального розміру заробітної плати) або встановлення певного тарифу (такси), не відповідає принципу справедливого та повного відшкодування витрат на правову допомогу. А тому більш прийнятною є практика тих країн, які для визначення обмеження розміру компенсації витрат на правову допомогу використовують категорії «розумності» та/або «справедливості» розміру винагороди адвоката для запобігання надмірних витрат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах : Закон України від 20 грудня 2011 року № 4292 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 29. – Ст. 34.
2. Коваль К. Безоплатна правова допомога у країнах світу [Електронний ресурс] / К. Коваль // Правовий тиждень. – 2011. – № 40-41. – Режим доступу : http://smi.liga.net/articles/2011-10-19/2774918-bezoplatna_pravova_dopomoga_u_kra_nakh_sv_tu.htm.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 30. – Ст. 464.
4. Елисеев Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран : учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 624с.
5. Международное гражданское процессуальное право : учебник : Перевод с немецкого / Шак Х. – М. : БЕК, 2001. – 560 с.
6. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14 ноября 2002 г. № 138-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2002. – № 46. – Ст. 4532.
7. Рекомендация R(81)7 Комитета министров государствам-членам относительно путей облегчения доступа к правосудию от 14 мая 1981 года № R(81)7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_133.
8. Рожкова М.А. Проблемы возмещения расходов на оплату услуг представителей и иных судебных убытков / М.А. Рожкова // Убытки и практика их возмещения : сборник статей / Отв. ред. М.А. Рожкова. – М. : Статут, 2006. – С. 561-608.
9. Шадура Д. М. До питання про відшкодування витрат на правову допомогу у цивільному процесі : Матеріали науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О. А. Пушкіна (22 травня 2010 року). – Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. – 456 с.
10. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki/>.
11. Правила адвокатської етики, схвалені Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України від 1 жовтня 1999 року № 6/VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=574016.